

ВІДГУК

офіційного опонента професора кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II, доктора педагогічних наук, професора КУЧАЙ Тетяни Петрівни на дисертацію ЗОЛОТАРЕНКО Тетяни Олександрівни на тему: «Реалізація змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Актуальність теми наукової роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Реалії стрімких суспільних трансформацій, що характеризують соціокультурний розвиток ХХІ століття, актуалізують важливість громадянської освіти як ключового чинника формування демократичної культури, стійкості інституцій та усвідомленої участі особистості у житті суспільства. У сучасному глобалізованому світі, позначеному викликами політичної нестабільності, інформаційної турбулентності та міжкультурних контактів, саме громадянська освіта набуває стратегічного значення. Вона стає важливою умовою становлення активного, відповідального громадянина, здатного поважати національні та європейські цінності, відстоювати права людини, підтримувати демократичний лад і сприяти сталому розвитку суспільства.

Одним із пріоритетів державної політики України на шляху інтеграції до загальноєвропейського простору є модернізація закладів вищої педагогічної освіти, спрямована на формування нового типу вчителя – компетентного професіонала, здатного не лише ефективно організовувати освітній процес, а й виховувати покоління громадян із стійкими демократичними переконаннями. У контексті реалізації Концепції Нової української школи особливої ваги набуває необхідність посилення громадянського складника професійної підготовки педагогів. Від якості такої підготовки залежить здатність учителя початкової школи формувати в дітей основи громадянської ідентичності, критичного мислення, відповідальності та поваги до прав і свобод інших.

Дослідження моделей громадянської освіти у скандинавських країнах, зокрема Норвегії, розкривають особливості демократичного підходу, роль університетського середовища, співпрацю університетів із громадами та практики формування громадянських компетентностей майбутніх педагогів.

В Україні актуальність розгляду норвезького досвіду, щодо розвитку

громадянської освіти значно посилюється в умовах викликів, пов'язаних із воєнним станом, необхідністю формування громадянської стійкості, зміцнення демократичних інститутів та розвитку культури участі. Пошук ефективних механізмів оновлення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи логічно потребує звернення до скандинавської педагогічної моделі, яка довела свою результативність у формуванні активного громадянина й побудові демократичного суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження проведено відповідно до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Українського державного університету імені Михайла Драгоманова у межах науково-дослідної роботи «Відповідальне громадянство через наукову освіту: соціокультурні механізми реалізації в Україні» (державний реєстраційний номер 0122U000049). Тему дослідження затверджено на засіданні вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 6 від 25.01.2024 року); уточнено на засіданні вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 1 від 28.08.2025 року).

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації.

Дисертанткою на основі аналізу наукової філософської, методологічної, психолого-педагогічної та культурологічної літератури опрацьовано стан задекларованої проблеми в українській і зарубіжній педагогічній теорії та практиці, з'ясовано зміст ключових понять «громадянська освіта» та «громадянські компетентності»; схарактеризовано нормативно-правове забезпечення реалізації змісту громадянської освіти у програмах фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія; досліджено організаційно-методичні основи реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в університетах Королівства Норвегія; здійснено порівняльно-педагогічний аналіз реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи України та Норвегії; обґрунтовано перспективні напрями екстраполяції прогресивних ідей норвезького досвіду щодо реалізації змісту громадянської освіти та формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи України у процесі фахової підготовки.

Нові факти, одержані здобувачем.

Безперечною є наукова новизна дослідження, де: *уперше*: охарактеризовано підходи до реалізації громадянської освіти в університетах Королівства Норвегія, яка інтегрує ціннісний, змістовий, організаційний, діяльнісний та рефлексивний компоненти та забезпечує безперервне формування громадянських

компетентностей упродовж 5-річного циклу підготовки вчителів початкової освіти;

здійснено компаративний аналіз норвезької та української моделей громадянської освіти в аспекті нормативної бази, змісту, дидактичних підходів, освітньої автономії здобувачів освіти, організації університетського середовища та специфіки взаємодії із суспільством;

уточнено й систематизовано змістові характеристики поняття «громадянська освіта майбутнього вчителя», визначено її як багаторівневий процес формування здатності до свідомої громадянської участі, міжкультурного діалогу, відповідального прийняття рішень та формування демократичної культури в здобувачів початкової освіти;

обґрунтовано концепт «демократичного університетського простору» як ключової умови реалізації громадянської освіти, що включає партнерську взаємодію викладачів і здобувачів освіти, свободу вибору, участь у внутрішньоуніверситетському управлінні, відкритість до громадських ініціатив та співпрацю з місцевою громадою;

виокремлено специфічні норвезькі акценти громадянської освіти, зокрема увагу до прав корінного народу Саамі, політики рівності, механізмів суспільного діалогу, культури довіри та соціальної відповідальності;

структуровано ефективні дидактико-методичні стратегії норвезького досвіду, щодо розвитку громадянських компетентностей (проектно-орієнтоване навчання, моделювання демократичних процесів, дебати, дискусійні платформи тощо).

подальшого розвитку набули узагальнення європейських моделей громадянської освіти та визначення місця Королівства Норвегія в загальноєвропейському контексті; обґрунтування можливостей адаптованого впровадження норвезького досвіду в Україні з урахуванням національних викликів, воєнного стану, політики збереження ідентичності та інтеграції української освіти у європейський простір.

Особистий внесок здобувача.

В публікації за співавторства Т. Васютіної охарактеризовано загальні особливості фахової підготовки майбутніх педагогів у вибраних європейських університетах у контексті волонтерської діяльності та особливостей роботи в інклюзивному освітньому просторі. У статті (співавтори Т. Олефіренко, О. Матвієнко, Т. Васютіна) описано найбільш результативні в роботі вчителя початкової школи цифрові сервіси: Zoom та Google Meet (проведення онлайн-занять і спілкування), Coggle (структурування освітнього матеріалу), Mentimeter, Kahoot!, Google Forms, Wordwall, Liveworksheets, LearningApps (перевірка знань і активізація навчальної діяльності), Quizlet, WordArt, Thinglink (інтерактивні

плакати, хмари слів), «Всеосвіта» (вебквести), Google Arts & Culture (віртуальні екскурсії). Охарактеризовано відеоуроки Unimaster та програмний засіб MozaBook з інтерактивними освітніми матеріалами, сервіси для вивчення математики та розвитку логічного мислення (Matific), для організації навчального процесу (ClassDojo, Google Classroom). В опублікованій у співавторстві з Л. Березівською та Х. Середою статті, схарактеризовано технологію створення педагогічних біографічних онлайн-проектів («Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри», «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо», «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» та «Педагоги про українську мову») їхню тематику, змістове наповнення, принципи подання інформації, дизайн, а також особливості впровадження біографічних знань про відомих і маловідомих педагогів в освітньо-науковому просторі через соціальні мережі. У статті (співавтори Н. Мірошніченко, Т. Колодко, С. Ткачук) охарактеризовано ключові особливості трансформації вищої освіти в Україні в рамках глобалізаційних тенденцій.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується застосуванням у ході її виконання методології, адекватної меті і завданням, специфіці об'єкта і предмета, застосуванням необхідного комплексу методів дослідження, а також практичним упровадженням дослідницьких результатів.

Сформована автором джерельна база характеризується різноманітністю та достатньою повнотою, що слугує безперечним доказом інформативності та валідності представленої роботи.

Науковий апарат, як засвідчує аналіз дисертації, визначено коректно, він відповідає вимогам до дисертацій і є достатнім для розв'язання окреслених у роботі завдань.

Зміст анотацій поданий українською та англійською мовами. Він відображає зміст дисертації, висвітлює суттєві аспекти роботи.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується також апробацією результатів дослідження.

Основні результати дисертації представлено в доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях, круглих столах різного рівня: *міжнародні* – IV Міжнародна науково-практична конференція «Модернізація системи освіти в гірських регіонах: національний і глобальний виміри», 22-23 листопада 2022 року; Міжнародний форум «Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу», 16

лютого 2023 року; I Міжнародна науково-практична конференція «Початкова освіта сьогодні: проблеми та перспективи вирішення», 24 березня 2023 року, м. Переяслав; Міжнародна науково-практична конференція «Виклики сучасної освіти зумовлені екстремальними умовами функціонування», м. Берегове 30–31 березня 2023 року; Міжнародна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвячена 100-річчю Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Запоріжжя – Мелітополь, 23–24 червня 2023 р; Всеукраїнська онлайн-конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації», м. Чернігів, 30 травня 2023; X Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання графічної підготовки: теорія, практика та шляхи розвитку», присвячена пам'яті член-кореспондента НАПН України Віктора Сидоренка, м. Київ, 24 лютого 2024 року; VIII Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти», м. Вінниця, 26-27 березня 2024 року; II Міжнародна науково-практична конференція «Початкова освіта сьогодні: проблеми та перспективи вирішення», м. Переяслав, 20 березня 2024 року; Міжнародна наукова конференція «Штучний інтелект у науці та освіті (AISE 2024)». Artificial intelligence in science and education, м. Київ, 1-2 березня 2024 року; I Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна освіта в умовах глобалізованого світу: реалії, виклики, перспективи», м. Чернігів, 23-24 травня 2024 року; IV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка», м. Полтава, 22–23 лютого 2024 року; XIII Міжнародна науково-практична конференція пам'яті академіка Дмитра Тхоржевського «Технологічна освіта: сучасні реалії та перспективи розвитку», м. Київ, 23 лютого **2024 року**; Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції», м. Черкаси, 3 грудня 2024; XIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи», м. Тернопіль, 7-8 листопада 2024; VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Професіоналізм педагога в умовах освітніх інновацій», м. Слов'янськ, 6-7 грудня 2024; II Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю PROКиїв, м. Київ, 3 грудня 2024; VII Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами», м. Вінниця, 19 грудня 2024; XII Всеукраїнська науково-практична студентська конференція з міжнародною участю «Науковий простір студента: пошуки і

знахідки», м. Київ, 25 березня 2025; III Міжнародна науково-практична конференція «Початкова освіта: виклики, інновації, перспективи», м. Переяслав, 25-26 березня 2025; XIV Міжнародний науково-методологічний Інтернет-семінар «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів», м. Київ – Хмельницький, 15 травня 2025.

всеукраїнські – X Всеукраїнська науково-практична студентська інтернет-конференція «Науковий простір студента: пошуки і знахідки», 31 березня 2023 року, м. Київ; Всеукраїнська онлайн-конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації», м. Чернігів, 30 травня 2023 року; XI Всеукраїнська науково-практична студентська інтернет-конференція «Науковий простір студента: пошуки і знахідки», м. Київ, 29 березня 2024 року; Всеукраїнська науково-практична онлайн конференція «Лідерство і обдарованість: сучасний науковий дискурс і освітня практика», м. Київ, 14-19 лютого 2024 року; XI Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених «Наукова молодь-2023», м. Київ, 21 листопада 2023 року; II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Розвиток гнучких умінь (soft skills) у процесі освітньої діяльності: теорія і практика», м. Глухів, 22 лютого 2024 року; Науково-практична інтернет-конференція молодих науковців та студентів «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи», 7-8 листопада 2023 року; III Всеукраїнська науково-практична конференція «Інноваційні практики наукової освіти», м. Київ, 6-12 грудня 2023 року; XIII «Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук», м. Глухів; Всеукраїнська наукова конференція. Війна росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Рецепт війни, м. Київ, 21 лютого 2024 року; Всеукраїнська науково-практична конференція «Традиційні та інноваційні підходи розвитку сучасної освіти в Україні», м. Одеса, 14-15 березня 2024 року; III Всеукраїнські педагогічні читання, присвячені дослідженню і впровадженню в освітню практику наукової спадщини доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України Олександри Яківни Савченко., м. Київ, 9 листопада 2023 року; Всеукраїнська онлайн-конференція з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації», м. Чернігів, 30 травня 2023 року; Звітно-наукова конференція Драгоманівців за підсумками наукових досліджень 2023 року «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету», м. Київ, 20-24 травня 2024 року; Всеукраїнська науково-практична конференція «Діяльнісний підхід у початковій освіті в реаліях сьогодення: виклики та перспективи освітньої реформи», м. Черкаси, 7 травня 2024 року; Науково-практична інтернет-конференція молодих науковців та

студентів «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи», 7-8-листопада 2024; Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні проблеми української освіти», присвяченої пам'яті професора Василя Хруща, м. Івано-Франківськ, 23 жовтня 2024; I Всеукраїнські педагогічні читання пам'яті Володимира Бондаря «Контексти наукових досліджень Володимира Бондаря. Адаптивне навчання студентів в умовах воєнного стану та відновлення України»; II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Зміцнення спільних європейських цінностей через освіту», м. Запоріжжя, 25 жовтня 2024; Науково-методологічний інтернет-семинар «Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів», м. Хмельницький, 15 травня 2025; Звітно-наукова конференція студентів та аспірантів «Освіта і наука – 2023», м. Київ, 3-7 квітня 2023 р; Щорічна звітно-наукова конференція студентів та аспірантів «Освіта і наука – 2024», м. Київ, 8-12 квітня; Щорічна звітно-наукова конференція студентів та аспірантів «Освіта і наука – 2025», м. Київ, 7-11 квітня; Всеукраїнська науково-практична конференція «Інновації в початковій і спеціальній освіті: досягнення та перспективи», м. Черкаси, 14 травня 2025.

Значення для науки і практики одержаних автором результатів

Практичне значення дослідження полягає в: можливості безпосереднього впровадження теоретичних положень, методичних розробок і висновків дисертації у процесі модернізації української педагогічної освіти, удосконалення змісту фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи та підвищення рівня сформованості їхніх громадянських компетентностей; розробці авторської навчальної дисципліни «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів», яка може бути інтегрована до освітньо-професійних програм підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності АЗ/013 «Початкова освіта»; створенні навчально-методичного посібника «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України», що може використовуватися у роботі викладачів ЗВО, учителів, слухачів курсів підвищення кваліфікації; підвищення кваліфікації; розробці методичних рекомендацій щодо інтеграції змісту громадянської освіти в українські освітні програми фахової підготовки, що передбачає збільшення частки вибіркових дисциплін, орієнтацію на діяльнісний підхід та ширше використання проєктних і дослідницьких методів на засадах міждисциплінарної/міжфакультетської взаємодії, розвиток університетського середовища як демократичного простору.

Результати дослідження впроваджено під час реалізації онлайн- проєктів, які організовувалися спільно із Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В.О. Сухомлинського Національної академії педагогічних наук

України. Серед них: «Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагогіювіляри», «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо», «Педагоги України про національно-патріотичне виховання» та «Педагоги про українську мову». Їхнє втілення у освітній процес закладів-партнерів продемонструвало позитивний вплив на формування громадянської активності, професійної самосвідомості та прояву чіткої національно-демократичної позиції майбутніх учителів.

Основні результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка №06/23 від 01.09.2025), Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського (довідка №05-43/178¹ від 01.09.2025), Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (довідка № 316 від 03.09.2025 р.), Черкаського Національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 127/04 від 03.09.2025 р.), Волинського Національного університету імені Лесі Українки (довідка №0324/01/2713 від 04.09.2025).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації

Матеріали дисертації можуть бути взяті до уваги при вдосконаленні освітніх стандартів і програм підготовки вчителів; під час підготовки методичних матеріалів для курсів підвищення кваліфікації; у змісті діяльності освітніх установ, які впроваджують демократичні практики та прагнуть формувати громадянську компетентність здобувачів вищої освіти; для поглиблення співпраці українських університетів з європейськими партнерами й розроблення спільних освітніх ініціатив у сфері громадянської освіти.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Дисертаційна робота має традиційну структуру, що включає анотацію, вступ, три розділи з відповідними списками використаних джерел, висновки та додатки. У вступі авторка обґрунтовує актуальність обраної теми дослідження, чітко визначає об'єкт і предмет дослідження, формулює мету й завдання, а також окреслює методологічний апарат, необхідний для їх розв'язання.

Структурні компоненти трьох розділів логічно вибудовані та послідовно демонструють траєкторію наукового пошуку від встановлення теоретико-методологічних засад через розроблення авторської моделі педагогічної системи до експериментальної верифікації її ефективності. Розділи органічно взаємопов'язані та цілеспрямовано орієнтовані на вирішення завдань, визначених у вступі, що підтверджується структурованими та аргументованими висновками до кожного з них.

У вступі аспіранткою комплексно представлено науковий апарат дослідження: обґрунтовано актуальність обраної теми, чітко сформульовано мету та систему завдань дослідження, визначено методологічний інструментарій

наукового пошуку. Належним чином розкрито наукову новизну отриманих результатів та їх теоретико-практичне значення для педагогічної науки і практики. Детально висвітлено процес апробації результатів дослідження та представлено повний перелік публікацій за темою дисертації. Коректно зазначено структурні компоненти роботи та її загальний обсяг.

У першому розділі окреслено теоретичні засади проблеми реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи. Установлено, що громадянська освіта з найдавніших часів становила важливу складову освітнього процесу. В епоху Античності вона набула особливого значення, оскільки вміння вести аргументовану дискусію та брати участь у публічних дебатах вважалося пріоритетнішим за суто практичні навички. Однак зі зміною історичних епох і настанням Середньовіччя відбулися суттєві трансформації у підходах до освіти. Церква стала провідним інститутом формування суспільної свідомості, утворюючи систему цінностей, що ґрунтувалася на беззастережному прийнятті авторитету та мінімізації аналітичного й критичного осмислення дійсності. Період Відродження ознаменувався поверненням до античних ідей, а з переходом до Нового та Новітнього часу інтерес до громадянської освіти поступово зростав і набував нових форм.

Констатовано, що розвиток громадянської освіти мав нелінійний характер навіть у межах окремих історичних епох. Під час аналізу цього процесу на прикладі конкретних держав простежується ще більша фрагментарність і нерівномірність, зумовлена впливом численних соціальних, культурних, релігійних, політичних і психологічних чинників. Формування та еволюція громадянської освіти на різних територіях відбувалися асинхронно, що пояснюється такими факторами, як різний час становлення державності, вплив зовнішніх подій (війни, революції), культурні традиції, релігійні переконання та загальний рівень освіченості населення.

З метою аналізу особливостей європейських наративів реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в межах наукового дискурсу було обрано низку європейських країн, представлених у рейтингу Democracy Index як держави з повноцінною демократією, недосконалою демократією та перехідним політичним режимом.

У ході дослідження встановлено, що, попри значну увагу до громадянської освіти в більшості європейських країн, відсутня уніфікована освітня політика щодо її впровадження. Це зумовило необхідність комплексного аналізу, який не обмежується вивченням досвіду однієї держави. Відтак для дослідження було обрано кілька країн Європи, зокрема Королівство Швеція, Федеративну

Республіку Німеччина, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Італійську Республіку та Республіку Польща.

Результати дослідження засвідчили, що громадянська освіта суттєво впливає на організацію освітнього процесу в зазначених країнах. У системі підготовки вчителів широко застосовуються інтерактивні методи навчання, спрямовані на розвиток автономності, відповідальності та критичного мислення здобувачів освіти. Важливе значення надається обговоренням, свободі висловлювання думок і набуттю практичного досвіду професійної діяльності в закладах освіти. Отримані результати свідчать, що високий рівень самостійності позитивно впливає на формування активної громадянської позиції, а в поєднанні з навчальними дисциплінами громадянського спрямування забезпечує стійкі позитивні освітній ефект в контексті розвитку громадянської освіти.

Якісна характеристика категорійно-поняттєвого апарату дослідження сприяє чіткому та однозначному розумінню ключових термінів. У змісті нашого наукового пошуку, беззаперечно, базовим є поняття «громадянська освіта». Задля забезпечення об'єктивності аналіз цієї категорії здійснювався у змісті наукових публікацій українських та норвезьких вчених. Це дало змогу виявити як спільні так і відмінні риси у тлумаченні. Насамперед, варто відмітити, що норвезькі вчені дуже рідко зосереджуються на трактуванні понять, їхня увага більше прикута до практичної складової, на відміну від українських науковців, які ґрунтовно аналізують теоретичне значення категорії й окремі напрями впровадження в систему освіти різних рівнів.

Порівняння поглядів вчених з України та Королівства Норвегії на характеристику поняття «громадянська освіта» виявляє як подібності, так і відмінності. Загалом усі тлумачення визначають його як освіту, яка сприяє якісному залученню громадян до процесів функціонування держави. На сучасному етапі розвитку громадянська освіта в Україні більше орієнтована на вирішення внутрішніх і зовнішніх викликів, тоді як у Норвегії акцент робиться на інтроспекції та саморефлексії суспільства.

Ще більше цей факт підтверджує аналіз освітніх програм Королівства Норвегії для підготовки вчителів початкової школи за результатами якого встановлено, що її зміст ґрунтується на принципах соціальної рівності, інклюзивності та активної громадянської позиції. У ЗВО Королівства Норвегія, які готують майбутніх учителів, тема громадянської освіти включена до освітніх програм як окремою дисципліною (під назвою «Суспільствознавство»), так і наскрізною міждисциплінарною проєктною діяльністю чи інтегрованими курсами.

Другий розділ доводить, що для Королівства Норвегія характерним є системне та наскрізне впровадження ідей громадянської освіти в освітню політику

та практику. Це зумовлює формування єдиної освітньої траєкторії та широкого спектра напрямів її реалізації. Зокрема, принципи громадянської освіти знаходять практичне відображення у включенні відповідних ідей до освітнього процесу закладів освіти різних рівнів, розвитку демократичних засад суспільства та свободи вибору, забезпеченні рівних можливостей і дотриманні принципів інклюзивності, впровадженні діяльнісного підходу до навчання, а також у підтримці системи освіти дорослих.

Нормативно-правове забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи в Королівстві Норвегія ґрунтується на «Законі про університети та коледжі» («Universitets- og høyskoleloven»), «Положенні про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1–7 класів» («Forskrift om rammeplan for grunnskolelærerutdanning for trinn 1–7»), а також на освітніх програмах, що розробляються безпосередньо на рівні університетів. Аналіз зазначених документів засвідчив, що основна увага в них зосереджена на вимогах до організації якісного освітнього середовища, а не на чітко визначених вимогах до здобувачів освіти. Такий підхід може свідчити про високий рівень довіри до студентів і надання їм значної академічної свободи у виборі та опануванні навчального матеріалу відповідно до власних інтересів.

У межах дослідження було проаналізовано шість освітніх програм підготовки вчителів початкової школи, розроблених провідними закладами вищої освіти Королівства Норвегія, зокрема Університету Осло (University of Oslo), Норвезького університету природничих та технічних наук (NTNU: Norwegian University of Science and Technology), Арктичного університету Норвегії (Universitetet i Tromsø), Ставангерського університету (Universitetet i Stavanger), Нордського університету (Nord University) та Університету Агдера (University of Agder). Установлено, що підготовка вчителів початкової освіти триває п'ять років (три роки бакалаврату та два роки магістратури) й охоплює 300 кредитів ECTS. На рівні бакалаврату обов'язковими є дисципліни «Педагогіка», «Норвезька мова» та «Математика», водночас варіативна складова навчального плану вирізняється значною різноманітністю.

Зокрема, в Норвезькому університеті природничих та технічних наук серед вибіркових дисциплін, пов'язаних із громадянською освітою, пропонуються такі курси: «Релігія, переконання та етика в суспільстві та школі» («Religion, livssyn og etikk i samfunn og skole»); «Глухі люди у світі» («Døve i verden»); «Різноманітність студентів, умови виховання та рівна освіта» («Elevmangfold, oppvekstvilkår og likeverdighet opplæring»); «Місцева демократія, політична участь та методи дослідження для шкільного предмета суспільствознавство» («Lokaldemokrati, politisk deltakelse og forskningsmetode for skolefaget samfunnsfag»); «Місцеві та національні громади та конфлікти» («Lokale og nasjonale fellesskap og konflikter»),

«Критичні погляди на роль вчителя суспільствознавства» («Kritiske perspektiver på samfunnsfaglærerrollen») ін.

Встановлено також наскрізне включення тем, які пов'язані з корінним народом Саамі, до змісту освітніх компонентів, що опановують майбутні вчителі початкової школи в університетах Королівства Норвегія.

На відміну від українських нормативних документів у сфері освіти, у Королівстві Норвегія відсутній чітко структурований перелік громадянських компетентностей. У «Положенні про рамковий план підготовки вчителів початкової та середньої школи для 1–7 класів» подано перелік загальних компетентностей, які не мають формалізованих назв і описуються через очікувані результати професійної діяльності випускника. Зокрема, вчитель початкової школи після завершення навчання здатний посилювати міжнародні та мультикультурні перспективи в діяльності школи, сприяти усвідомленню статусу саамі як корінного народу, стимулювати демократичну участь і сталий розвиток; ініціювати та підтримувати співпрацю між школою й родиною, а також взаємодіяти з іншими суб'єктами освітнього процесу; вільно володіти усною та письмовою норвезькою мовою (букмол і нюношк) та професійно використовувати її в освітньому контексті; здійснювати фахову комунікацію з питань професійної практики, володіти цифровою компетентністю; аналізувати й оцінювати академічні та етичні проблеми, а також робити внесок у розвиток академічної спільноти закладу освіти; сприяти інноваційним процесам у діяльності школи та залученню місцевого соціального, трудового й культурного середовища до освітнього процесу.

Встановлено, що зміст підготовки майбутніх учителів орієнтований на особистість здобувача освіти, його потреби та індивідуальну траєкторію розвитку, з акцентом на формуванні самостійності, творчого потенціалу та критичного мислення.

Формування зазначених компетентностей забезпечується комплексним використанням різноманітних форм, методів і засобів навчання. Традиційною формою організації освітнього процесу залишається денна, однак активно застосовуються також заочна, дистанційна, гібридна, комбінована з практикою форми навчання та модульні курси.

Узагальнено, що серед методів навчання домінують ті, які передбачають високий рівень автономності здобувачів освіти. Широко використовуються словесні методи, зокрема дискусії та дебати. Для колективного обговорення суспільно значущих питань створюються спеціалізовані платформи, наприклад Tenk.faktisk. Поширеним є також метод проєктів, ефективність якого визнається настільки високою, що окремі заклади освіти майже повністю будують освітній процес на проєктній основі (наприклад, Глеммен), а Університет Осло, реалізують

масштабні міжфакультетські проєктні ініціативи. Окрім цього, застосовується «Проєкт шкільних виборів», а також різноманітні освітні ігри, зокрема «Горт демократії».

У третьому розділі дисертації представлено екстраполяцію досвіду Королівства Норвегія в контексті реалізації змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів початкової школи в Україні.

Установлено, що процес становлення громадянської освіти в Україні має виразно нелінійний характер, що зумовлено низкою історичних і соціально-політичних викликів, зокрема революціями, війнами та тривалим перебуванням українських земель у складі інших держав. Із набуттям незалежності Україна розпочала активний процес повернення втрачених освітніх традицій та відновлення історично достовірних фактів власного державотворення. Паралельно було сформовано ґрунтовну нормативно-правову базу, спрямовану на розвиток громадянської освіти, до якої належать Закон України «Про освіту»; Закон України «Про основні засади молодіжної політики»; Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху», «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки», «Стратегію національно-патріотичного виховання» та «Національну стратегію у сфері прав людини». Водночас ключовим нормативним документом у цій сфері залишається «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні».

Встановлено, що «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» є комплексним документом, що регламентує основні напрями впровадження громадянської освіти в державі. Вона визначає ціннісні орієнтири громадянської освіти, її мету та завдання, принципи реалізації, системні підходи, актуальні виклики й ризики, перелік базових громадянських компетентностей, а також індикатори ефективності реалізації Концепції.

Аналіз освітньо-професійних програм провідних педагогічних закладів вищої освіти України, що здійснюють підготовку вчителів початкової школи, засвідчив наявність навчальних дисциплін, дотичних до громадянської освіти. Виявлено, що вони здебільшого зосереджені на питаннях інклюзивного навчання, розвитку критичного мислення та методики викладання громадянської освітньої галузі. Водночас, у порівнянні з досвідом Королівства Норвегія, зазначені дисципліни в українських програмах мають більш узагальнений характер.

Порівняльний аналіз особливостей формування громадянських компетентностей у Королівстві Норвегія та в Україні було здійснено за такими показниками: нормативно-правова база; мінімальний термін навчання та кількість кредитів ЄКТС для здобуття можливості працювати вчителем початкової освіти; співвідношення обов'язкової та вибіркової складової в ОПП; наявність дисциплін

пов'язаних з громадянською освітою та демократією; форми, методи і засоби навчання; ступінь впровадження інклюзивних підходів у зміст і процес фахової підготовки майбутніх педагогів; політика підтримки нацменшин в освітньому процесі; громадянська активність у процесі фахової підготовки здобувачів вищої освіти (неформальна та інформальна освіта).

У результаті встановлено, що нормативно-правове забезпечення громадянської освіти більш детально та системно представлено в Україні. Тривалість навчання та кількість кредитів у досліджуваних країнах є загалом подібними, однак істотно відрізняється співвідношення обов'язкової та вибіркової складових. У Королівстві Норвегія ці компоненти є майже рівнозначними, тоді як в українських освітньо-професійних програмах суттєво домінує обов'язкова частина. Громадянська освіта представлена в програмах підготовки вчителів початкової школи в обох країнах, проте в Норвегії кількість відповідних дисциплін є більшою, а кожен курс орієнтований на поглиблене опрацювання окремої проблематики. Натомість в Україні відповідні дисципліни мають переважно загальний характер. Також констатовано, що в Королівстві Норвегія значна увага приділяється питанням національних меншин, їхній мові, культурі та розвитку, тоді як в українських програмах підготовки вчителів початкової школи такі курси не носять масового характеру.

З огляду на отримані результати було визначено перспективні напрями екстраполяції норвезького досвіду реалізації змісту громадянської освіти з метою формування громадянських компетентностей майбутніх учителів початкової школи в університетах України. Передусім ідеться про необхідність переосмислення співвідношення обов'язкової та вибіркової складових освітніх програм, оскільки розширення можливостей вибору сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти та демократизації освітнього процесу. Це зумовлює доцільність розширення переліку вибірових дисциплін громадянського спрямування. У межах дослідження було розроблено робочу програму навчальної дисципліни «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів» та підготовлено навчально-методичний посібник «Громадянська освіта у фаховій підготовці майбутніх педагогів у Королівстві Норвегія: досвід і перспективи для України».

Проведений аналіз дає підставу констатувати, доцільність активних методів пізнання, насамперед проєктної діяльності, яка сприяє розвитку критичного мислення, комунікативних умінь та громадянської відповідальності. У межах дослідження було розроблено та реалізовано чотири онлайн-проєкти, спрямовані на збереження історичної пам'яті українського народу та формування громадянських компетентностей, зокрема: «Ми стоїмо на плечах наших попередників: педагоги-ювіляри», «Педагоги України: пам'ятаємо, шануємо»,

«Педагоги України про національно-патріотичне виховання» та «Педагоги про українську мову».

Отже, значущість громадянської освіти у змісті фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи є беззаперечною, а потреба у вивченні та адаптації міжнародного досвіду – об'єктивно необхідною. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує досвід Королівства Норвегія як однієї з провідних демократичних країн світу.

Дотримання принципів академічної доброчесності.

Дисертація є результатом самостійного дослідження, в якому авторка коректно використовує посилання на опрацьовані джерела, дотримуючись принципів академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи теоретичні й практичні здобутки дисертантки, вважаємо за необхідне звернути увагу на деякі моменти дискусійного характеру:

1. Дослідниці варто було би критичніше оцінити потенційні ризики надмірної інтеграції громадянської освіти у всі дисципліни фахової підготовки, адже це може призвести до розмитості її змісту.

2. Потребує, на нашу думку, посиленої уваги висвітлення впливу викладача університету як носія громадянських цінностей на реалізацію змісту громадянської освіти у фаховій підготовці майбутніх учителів Королівства Норвегії та України.

3. Зміст дисертаційної роботи виграв би, якби авторка детальніше охарактеризувала контент навчально-методичного посібника, який створений за результатами її наукової розвідки.

4. Доцільно було би глибше проаналізувати вплив національних освітніх реформ на реалізацію змісту громадянської освіти в університетах України в контексті війни.

5. Важливим був би більш глибокий компаративний аналіз досліджуваної проблеми у площині автономії університетів Європи та України.

Зазначені вище зауваження та запитання ніяк не знижують теоретичного й практичного значення дисертації, її наукової новизни, а лише слугують для подальшого наукового розвитку окресленої проблематики.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (216 найменувань, із них 152 іноземною мовою), 6 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок, зокрема 138 сторінок основного тексту. Дисертація містить 10 таблиць та 6 рисунків.

